

De gezondheidszorg in Doornenburg rond 1870

De gezondheidszorg in Nederland, en met name die in Doornenburg in de tweede helft van de negentiende eeuw verschilt heel wat van de situatie anno 2011. Er is dan een grote verscheidenheid aan medische opleidingen, die veelal van een bedenkelijke kwaliteit zijn, vooral door onvoldoende controle door de overheden. Bovendien bestaat er nog geen voor iedereen toegankelijke gezondheidsverzekering. Ook was de medische kennis nog niet zover als nu: het besef dat ziekten door o.a. bacteriën kunnen worden veroorzaakt was zeer nieuw, daarmee samenhangend het besef van het belang van hygiëne drong pas rond 1860 langzaam door dank zij het werk van de Europese arts Semmelweis en Lister; door al deze factoren eisten epidemieën veel meer doden dan nu.

Afb.1: De Oostenrijkse arts Ignaz Semmelweis. (Bron: Internet)

Afb.2: De Engelse arts Joseph Lister, naar wie Listerine is vernoemd (Bron: Internet)

In dit artikel zal ik proberen een summier beeld te schetsen van de gezondheidszorg rond 1870 in Doornenburg en de pogingen van de verschillende overheden(rijk, provincie en gemeente) om die te verbeteren.

Veel voorkomende ziekten en doodsoorzaken

De kindersterfte was in Nederland en andere Europese landen een groot probleem. Meer dan 20% van de pasgeborenen sterft vóór het eerste levensjaar; pas na 1875 begint dit langzaam terug te lopen. ¹

Kinkhoest, kroep (*difterie*), rode hond (*scarlatina*), cholera, tyfus en dysenterie : het zijn besmettelijke ziekten die hier en in de rest van Nederland regelmatig voorkomen in de 19^e eeuw, regelmatig epidemische vormen aannemen, en veel vaker dan nu een dodelijke afloop hebben. Ze hebben ook zoveel kans, omdat het belang van de hygiëne van de persoon en de

¹ Dr. J.A. Verdoorn, *Volksgezondheid en sociale ontwikkeling. Beschouwingen over het gezondheidswezen te Amsterdam in de 19^e eeuw*, Aula reeks, Utrecht/ Antwerpen 1965, p.57 e.v.

leefomgeving nog lang niet door iedereen als een middel tot voorkoming van de besmetting wordt gezien. Men heeft nog geen riolering, men heeft alleen in een gunstig geval de zg. 'poepdozen' en als die vol zijn, worden de menselijke faeces gewoon op de mesthoop gedeponeerd, die vaak in de onmiddellijke omgeving van de woning ligt. Ook kan er sprake zijn van besmetting van het grondwater door mesthopen en poepdozen, waardoor de bacteriën via het putwater weer in het lichaam terecht kunnen komen. Men kan zich voorstellen, dat vooral in arme milieus met slechte hygiënische levensomstandigheden en leefgewoonten het aantal slachtoffers doorgaans groter is dan in de meer goeide.

Zo vallen er in 1859 door de cholera te Doornenburg 3 doden, waarschijnlijk binnen een gezin. Een huisje onder Doornenburg wordt om die reden afgekeurd (hetgeen te denken geeft over het gebrek aan hygiene ter plekke) ².

In 1863 zijn er in de gemeente Bommel als geheel 130 besmette personen met buiktyfus, waarvan 12 overlijden³ en in 1865 door de cholera alleen te Doornenburg en Angeren al 30 doden. Ook andere besmettelijke ziekten steken af en toe de kop op zonder dodelijke slachtoffers te maken, zoals rode hond, mazelen en "een goedaardig soort van pokken" (waarschijnlijk de *variola minor*, een minder ernstige vorm van pokken, die gewoonlijk tot 10 keer minder dodelijke slachtoffers eist dan de "echte" pokken) ⁴.

In 1865 heerst tijdens het najaar, vooral in Angeren en Doornenburg de tyfus: er worden in de gemeente Bommel 250 mensen besmet, waarvan er 30 overlijden. Om verspreiding van de ziekte te voorkomen, worden kinderen uit de besmette gezinnen niet op school toegelaten en wordt door de geneesheren toegezien op reiniging en ventilatie van de woningen.

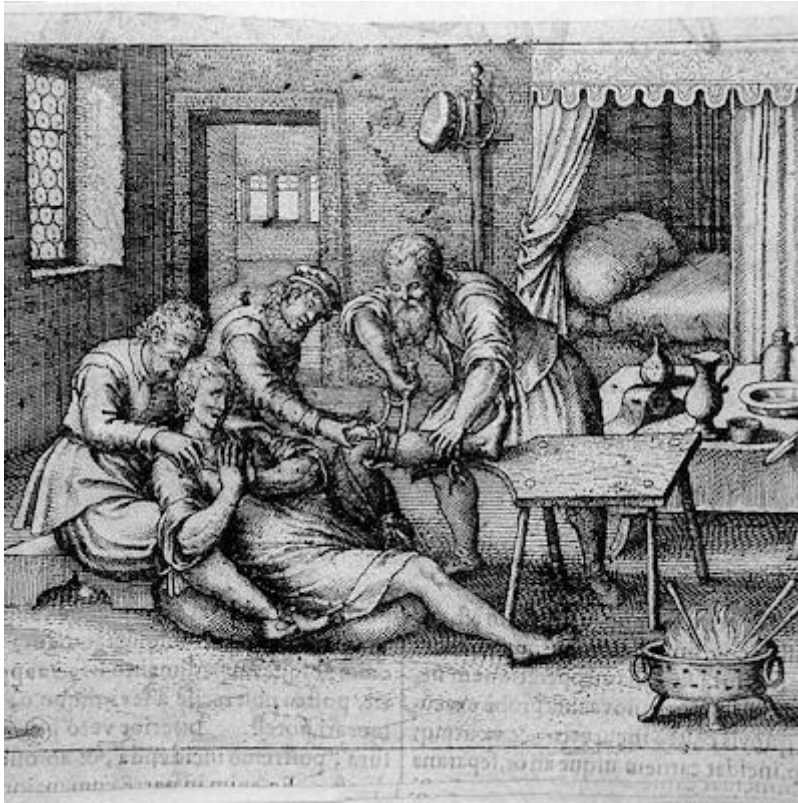
1871: enige sporadische gevallen van pokken, tyfus en een uit Pruisen geïmporteerde dysenterie, waarschijnlijk als gevolg van gastarbeid in Pruisen verricht door inwoners van de gemeente Bommel (noot).

1872: sterk heersen van pokken in de gemeente Bommel van 26 februari tot mei (28 doden, waarvan 22 te Angeren en 1 te Doornenburg); in de gemeente Gendt zijn er van januari tot augustus voortdurend gevallen van pokken (19 doden); in Huissen overlijdt slechts 1 persoon.

² GA, GS, inv.nr. 1246, GV Bommel 1859, VI

³ GA, GS, inv.nr.1246, GV Bommel 1863, VI.

⁴ GA, GS, inv.nr.1246, GV Bommel 1865, VI.

Afb. 3: Het afzetten van een been door een heelmeeester in de 16^e eeuw. Verdoving vond tot plm.1850 nog plaats met een alcoholroes. (Bron: Internet)

Medisch personeel

Lang niet alle artsen hadden een universitaire opleiding. Men maakte onderscheid tussen een heel leger van bevoegde genezers, waaronder o.a. "heelmeeesters" met een opleiding van een "klinische school". Daar werd je al toegelaten als je behoorlijk lezen en schrijven kon. De opleiding duurde 4 jaar. Daarnaast had je o.a. vroedvrouwen, vroedmeesters, oogmeesters, tandmeesters en apothekers. De hoogst opgeleiden waren de *medicinae doctores* (dokters in de medicijnen) met een universitaire opleiding. Je werd overigens pas tot de universiteit toegelaten met

een voltooide Athenaeumopleiding. Hieruit valt op te maken, dat men van de heelmeeesters in de steden niet al teveel moest verwachten, om al helemaal niet te spreken van het platteland. Daarnaast waren er natuurlijk ook nog een zwerm van onbevoegde genezers, zoals bij voorbeeld barbiers, aderlaters, lavementzetteren en 'polaks' (Poolse kwakzalvers), die vooral op het platteland hun praktijk uitoefenden.⁵ Deze toestand was geregeld in de Geneeskundige Staatsregeling van 1818. Rond 1850 wordt deze gezien de nieuwe ontwikkelingen in de medische wetenschap door sommige medici als verouderd ervaren. Pas in 1865 komt er een wet op een nieuwe regeling van de gezondheidszorg, maar het duurt lang voordat die ook overal wordt nageleefd. Allereerst duurt het enige tijd voordat de overheid op aandringen van eerder genoemde medici langzaam in beweging komt. Maar op de lange termijn heeft deze wet wel succes.⁶

Ook moet men bedenken dat ook Gelderland dan een provincie is, die -ten minste op het platteland- samen met Limburg in de gezondheidszorg in Nederland in de achterhoede zit.⁷

⁵ Verdoorn, p. 89.

⁶ Verdoorn, p. 95.

⁷ Verdoorn, p. 121 e.v.

De medische verzorging in Doornenburg tussen 1857 en 1872

Op 9 april 1857 overlijdt te Doornenburg de arts (*medicinae doctor*) Hendrik Sebald van der Monde. Hij wordt opgevolgd door de heelmeester Damiaan Johann Wilhelm Daamen. Het was blijkbaar in deze tijd niet gemakkelijk om een universitair geschoolde arts naar het platteland in Gelderland te krijgen⁸. In april 1861 slaagt Johanna Rensen, echtgenote van J.H.F. Rutjes uit Doornenburg, voor het examen vroedvrouw. Zij zal in de komende jaren Doornenburg en Angeren tot haar werkterrein hebben⁹.

De houding van de gemeentelijke en provinciale overheid

Na de tyfusedemie van 1865 begint de gemeente Bemmelen maatregelen te treffen (vaak op aandringen van de provinciale overheid), die verbreiding van de ziekte moeten tegengaan: de gemeenteraad van Bemmelen verbiedt in het jaar daarop, 1866, het houden van kermissen ter "wering" van de cholera; in de herfst volgt desondanks nog een epidemie van *scarlatina* (roodvonk) en cholera: 12 mensen overlijden.

In 1867 biedt de gemeente de (voornamelijk arme) inwoners gratis middelen tot desinfectie en houdt toezicht op de ligging der mestvaalten. Er valt in dat jaar 1 dode als gevolg van cholera. De gemeente gaat ook geneeskundigen betalen voor gratis hulp aan 'minvermogenden'. Heelmeester D.J. Daamen in Doornenburg krijgt bijvoorbeeld fl.100,— per jaar: daarvoor verleent hij "*geneeskundige hulp aan behoeftigen en de geneesmiddelen worden door bijzondere instellingen van weldadigheid of door het gemeentebestuur verstrekt*". Zo ook krijgen de twee vroedvrouwen in de gemeente een toelage voor het verlenen van verloskundige hulp aan "*behoeftigen*". Voorts worden "*bepaalde vaccinaties aan de armen kosteloos verrigt*".¹⁰

Het toezicht op de mesthopen wordt in 1868 voortgezet, ook al omdat er dat jaar veepest is uitgebroken; er worden instructies gegeven aan de geneeskundigen in de gemeente en de

⁸ Verdoorn, p.92.

⁹ GA, GS, inv.nr. 1246, GV Bemmelen 1861, VI.

¹⁰ GA,GS, inv.nr. 1246, GV Bemmelen 1866 en 1868, VI.

HELPT ONS DE TUBERCULOSE BESTAANDEN!

GOED ZOO MOEDER!
LAAT JE KINDEREN ONDERZOEKEN
VÓÓR HET TE LAAT IS. □ □ □

NEERPLAATSELIJKE CONTINUE VERBODING TOT BESCHUTTING VAN TUBERCULOSE - ONVEZIGHE.

(kerkelijke) begraafplaatsen in Ressen, Angeren en Doornenburg worden niet meer als gemeentelijke begraafplaatsen aangemerkt, hoogstwaarschijnlijk omdat ze niet beantwoorden aan de hygiënische normen van de overheid.¹¹ In datzelfde jaar wordt de jaarwedde aan heelmeeester D.W.J. Daamen in Doornenburg voor de kostenloze behandeling van armen van gemeentewege verhoogd tot f. 160,—. Ook vroedvrouw Joanna Rensen ontvangt hiervoor f. 50,—¹². In 1872 krijgen de *medicinae doctores* Goedbloed te Bemmelen en Gefken te Doornenburg een gemeentelijke toelage voor de geneeskundige verzorging van de armen van f.500,— elk.¹³ Verschil moet er wezen. Zo zien we dat de overheden zich steeds actiever bekommeren om de gezondheidstoestand van

de bevolking en daartoe maatregelen nemen. Ook voor de desinfectie wordt zorg gedragen met “carbolsuur, chloorkalk of ontwikkeling van salpeterzure dampen en bevordering der luchtverversing.” En als laatste bewijs voor deze toenemend kritische houding krijgt de vroedmeester H.J. Daamen (niet de eerder genoemde heelmeeester D.J.W. Daamen) een uitbrander van de burgemeester van Bemmelen, omdat hij “de geneeskundige praktijk [...] hoezeer daartoe onbevoegd [...] uitoefent.” Het blijft voor deze keer bij een waarschuwing, maar bij herhaling wordt met vervolging gedreigd.¹⁴

Chris van Asperen.

¹¹ GA, GS, inv.nr.1246, GV Bemmelen, 1869, I.

¹² GA, GS, inv.nr. 1246, GV Bemmelen, 1870, VI

¹³ GA, GS, inv.nr. 1246, GV Bemmelen, 1872, VI

¹⁴ GA, Archief Provinciale Staten, inv.nr.1610, *Verslag van den Toestand der Provincie Gelderland ,gedaan aan de Provinciale Staten van dat Gewest door de Gedeputeerde Staten over den jare 1872, IV, p.366*

